

ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΡΟΙΖΗΝΑ

Οι σωστικές ανασκαφές στην περιοχή των νεκροταφείων της αρχαίας Τροίζηνας απέδωσαν αξιόλογα πήλινα ειδώλια, χρονολογούμενα από τους αρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Το θεματολόγιό τους περιλαμβάνει ανδρικές και γυναικείες μορφές, έρωτες, πλαγγόνες, ζώα και πτηνά. Όπως προκύπτει από τα έως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, τα κτερίσματα αυτού του είδους συνόδευαν κατά προτίμηση ταφές γυναικών και παιδιών.

ΜΑΡΙΑ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ Αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων

01

Ειδώλιο γυναικείας μορφής, πιθανώς Αφροδίτης, από ταφή του γ' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. στο ανατολικό νεκροταφείο (Μ. Πόρου, αρ. 1852).

Χάρτης

Η περιοχή της Τροίζηνας με τις αναφερόμενες στο κείμενο θέσεις.

ΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΙΖΗΝΑΣ ΕΚΤΕΙ-
νονταν σε μεγάλη απόσταση προς τα ανατολικά
και προς τα δυτικά της αρχαίας πόλης (εικ. 3),
όπως φανερώνουν οι συστάδες τάφων που απο-
καλύφθηκαν σε σωστικές ανασκαφές¹. Το μα-
λακό, προσχωσιγενές έδαφος κοντά στις όχθες
των χειμάρρων που διατρέχουν την πεδιάδα της
Τροιζήνας προφανώς ευνόησε τη δημιουργία
εκεί οργανωμένων και συστηματικών νεκροπό-
λεων. Από τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών
ερευνών στην περιοχή των δύο νεκροταφείων
συμπεραίνεται ότι το ανατολικό έφθανε έως το
ρέμα Κουμουνδούρου και ότι το δυτικό, που βρι-
σκόταν μεταξύ της πόλης και του ιερού του Ιπ-
πολύτου, εκτεινόταν τουλάχιστον 600 μ. πέραν
του χειμάρρου του Διαβολογέφυρου, ο οποίος
ταυτίζεται με τον αρχαίο Χρυσορρόα.

Κάποιοι άλλοι, σημαντικοί τάφοι πρέπει να
υπήρχαν κατά μήκος του αρχαίου δρόμου που
ένωνε την Τροιζήνα με την παραλία απέναντι
από την Καλαύρεια, όπως δείχνει ένας αρχαϊκός
επιτύμβιος κίονας, ο οποίος εντο-
πίστηκε βόρεια της σημερινής οδού που οδη-
γεί από τον Γαλατά προς την Τροιζήνα (χάρτης).
Όπως αναφέρει το χαραγμένο επίγραμμα, ο κί-
ονας εκείνος ήταν στημένος στο μνήμα ενός άν-
δρα που ονομαζόταν Πραξιτέλης².

Οι σωστικές ανασκαφές στο ανατολικό και
στο δυτικό νεκροταφείο έφεραν στο φως συνολικά 54 τάφους, χρονολογούμενους από τους
πρωτογεωμετρικούς έως και τους ρωμαϊκούς
χρόνους, σε 14 διαφορετικές θέσεις (εικ. 3, θέ-
σεις Α-ΙΔ). Από αυτούς, μόνο πέντε τάφοι, των
κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, συμπερι-
λάμβαναν στην κτέρισή τους πήλινα ειδώλια,
συνήθως τοποθετημένα σε ομάδες.

Οι τάφοι και τα ειδώλια

Το πρωιμότερο ειδώλιο από ταφική περιοχή
χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους και
βρέθηκε εκτός των δύο οργανωμένων νεκρο-
ταφείων της πόλης, στην επίχωση του αρχαϊκού
επιτύμβιου κίονα που σηματοδοτούσε τον τάφο
του Πραξιτέλους (εικ. 2). Σώζεται μόνο το κάτω
μέρος, περίπου έως το ύψος της μέσης, όρθιας
ενδεδυμένης γυναικείας μορφής σε μετωπική
στάση (Μ. Πόρου, αρ. 2098, εικ. 4α-β).

Από τους ανασκαφέντες τάφους του δυτικού
νεκροταφείου, ένας μόνο περιείχε πήλινα ειδώ-
λια. Πρόκειται για έναν παιδικό κεραμοσκεπή
τάφο (θέση Β, τάφος 1) του β' τετάρτου του 4ου
αιώνα π.Χ. Η κτέρισή του συμπεριλάμβανε, μαζί
με λίγα μικρού μεγέθους πήλινα αγγεία, δύο αν-
δρικά ειδώλια (Μ. Πόρου, αρ. 739-740), το ένα

από τα οποία ήταν σχεδόν πλήρες (αρ. 739, εικ.
5α-β) ενώ το άλλο σώθηκε αποσπασματικά,
και ένα ακόμη ανθρωπόμορφο ειδώλιο, πιθα-
νώς πλαγγόνα (Μ. Πόρου, αρ. 741α-β, εικ. 6).
Στην επίχωση αυτού του τάφου βρέθηκε επι-
πλέον ένα θραύσμα ζωόμορφου ειδωλίου (Μ.
Πόρου, αρ. 742, εικ. 7). Επίσης, από την περιο-
χή του δυτικού νεκροταφείου περισυλλέχθηκε
ένα κεφάλι από γυναικείο ειδώλιο (Μ. Πόρου,
αρ. 963, εικ. 8), προερχόμενο πιθανότατα από
κάποια διαταραγμένη ταφή.

Στο ανατολικό νεκροταφείο εντοπίστηκαν
πήλινα ειδώλια σε τέσσερις τάφους. Σε πώρινη
σαρκοφάγο (θέση Η, τάφος 1) που περιείχε τρεις
ταφές, πιθανότατα γυναικείες, χρονολογούμε-
νες στα μέσα περίπου του 5ου αιώνα π.Χ., ανά-
μεσα σε πολυάριθμα και πολύτιμα κτερίσματα
(χάλκινα και πήλινα αγγεία, κάτοπτρα, κοσμή-
ματα κ.ά.)³, βρέθηκαν μία γυναικεία προτομή
(Μ. Πόρου, αρ. 796, εικ. 9), ένα ειδώλιο περι-
στεριού (Μ. Πόρου, αρ. 795, εικ. 10α-β), ένα ει-
δώλιο όρθιας γυναικείας πεπλοφόρου μορφής
(Μ. Πόρου, αρ. 827, εικ. 12) και διάφορα μη συ-
γκολλώμενα θραύσματα άλλων ενδεδυμένων
μορφών (Μ. Πόρου, αρ. 828). Από τον ίδιο τάφο
προήλθε και ένα πήλινο περίτμητο ανάγλυφο
μυθικού τύπου, στο οποίο παριστάνεται ο φό-
νος του Νέσσου από τον Ηρακλή κατά την αρ-
παγή της Διανείρας⁴.

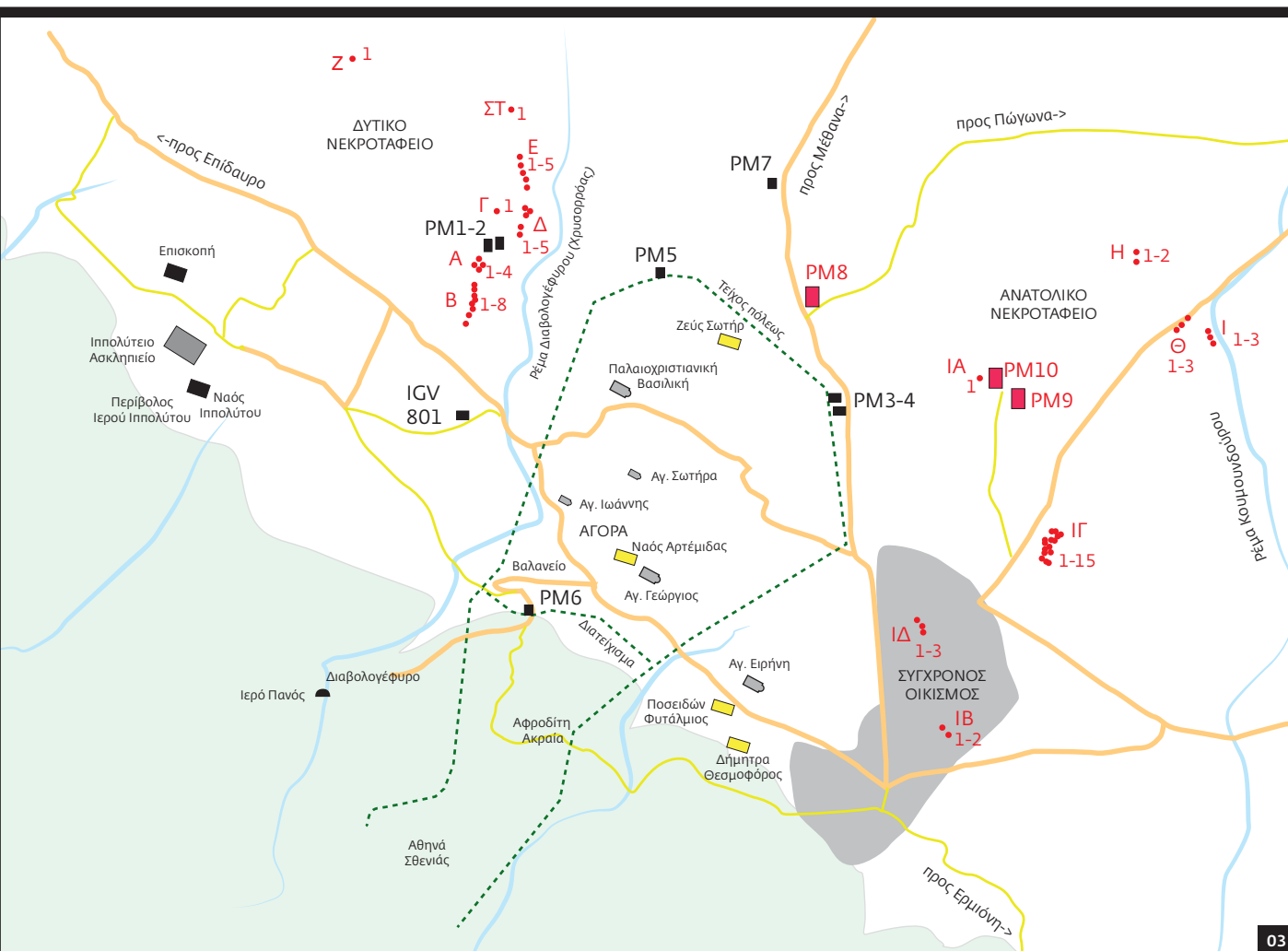

02

Ο αρχαϊκός επιτύμβιος
κίονας που
σηματοδοτούσε
τον τάφο
του Πραξιτέλους.

03

Σχεδιάγραμμα της
αρχαίας Τροιζήνας,
όπου σημειώνονται
οι θέσεις των
ανεσκαμμένων τάφων
στο ανατολικό (Α-Ζ)
και στο δυτικό (Η-ΙΔ)
νεκροταφείο.

Σε πώρινο κιβωτιόσχημο τάφο (θέση ΙΓ, τάφος 1) που περιείχε τέσσερις ταφές ενηλίκων⁵, επίσης πλούσια κτερισμένες, βρέθηκαν μεταξὺ άλλων δύο ειδώλια ὀρθίων γυναικείων ενδεδυμένων μορφών, η μία από τις οποίες σώθηκε σχεδόν πλήρης, ενώ από την άλλη διατηρήθηκαν μόνο το κεφάλι και θραύσματα του καλυμμένου από το ένδυμα σώματος (Μ. Πόρου, αρ. 1852–1853, εικ. 1, 11). Οι ταφές χρονολογούνταν από το γ' τέταρτο του 4ου αιώνα π.Χ. έως και τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά τα ειδώλια συνόδευαν πιθανότατα την πρωιμότερη από αυτές.

Σε πίθο (θέση ΙΓ, τάφος 6, εικ. 13), ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί για τον ενταφιασμό νηπίου γύρω στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ., βρέθηκαν, ανάμεσα σε άλλα κτερίσματα (πίλινα αγγεία, σιδερένιοι δακτύλιοι, φυσικός αστράγαλος), πέντε πύλινα ειδώλια: δύο χορεύτριες (Μ. Πόρου, αρ. 1912–1913, εικ. 14–15), δύο έρωτες (Μ. Πόρου, αρ. 1914–1915, εικ. 16–17) και μία πλαγγώνα (Μ. Πόρου, αρ. 1916, εικ. 19)⁶.

Στην ίδια θέση ανασκάφηκε λάκκος με ταφή

νηπίου (θέση ΙΓ, τάφος 7), του α' μισού του 4ου αιώνα π.Χ., η οποία ήταν κτερισμένη με αρυβαλλοειδές ληκύθιο και ειδώλιο ὀρθίας, γυμνής, νεανικής ανδρικής μορφής (Μ. Πόρου, αρ. 1921, εικ. 18, 20).

Η τυπολογία των ειδωλίων

Τα ειδώλια από τους τάφους της Τροιζήνας διακρίνονται στις εξής κατηγορίες: ανδρικές μορφές, γυναικείες μορφές, έρωτες, πλαγγόνες, ζώα και πτηνά.

Α. ΑΝΔΡΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Το ειδώλιο αρ. 739 (εικ. 5α–β)⁷, από καστανέρυθρο πύλο, είναι κοίλο εσωτερικά, με έκτυπη την πρόσθια όψη και χειροποίητο το πίσω μέρος, το οποίο έχει μεγάλο, «θυρόσχημο» άνοιγμα. Η βάση του είναι συμφυής, ορθογώνια, ανοικτή στο κάτω μέρος. Παριστάνει γυμνή αγένεια ανδρική μορφή, προφανώς νεαρή ηλικίας. Η μορφή στέκεται ὀρθία, κατενώπιον, με σταθερό το δεξί σκέλος και άνετο το αριστερό, ενώ το κεφάλι στρέφεται ελαφρά προς τη δεξιά πλευ-

ρά της. Το αριστερό χέρι ακουμπά σε επίμηκες κυλινδρικό στήριγμα, ενώ το δεξί συγκρατεί το ιμάτιο, το οποίο φέρεται προς τα εμπρός από το πίσω μέρος του κορμού, τυλίγεται στους αγκώνες και πέφτει προς τα κάτω, δεξιά και αριστερά της μορφής, πίσω από το κυλινδρικό στήριγμα. Η κόμη είναι κοντή και πλούσια, αποδιδόμενη ως ενιαία μάζα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διακρίνονται κατά τόπους σε όλη την επιφάνεια. Επίσης σώζονται κατάλοιπα μελανού χρώματος στο σώμα και στο ένδυμα και ερυθρού χρώματος στα μαλλιά.

Στον ίδιο τύπο ανήκει και το ειδώλιο αρ. 740⁸, από ερυθρό πηλό, που βρέθηκε στον ίδιο τάφο. Είναι παρόμοιο με το προηγούμενο, αλλά σώζεται αποσπασματικά. Διατηρείται μόνο ο κάτω κορμός με τμήμα της ορθογώνιας βάσης, καθώς και ένα μικρό τμήμα του στήθους. Η στάση του κορμού και του αριστερού ποδιού φαίνεται παρόμοια με του προηγούμενου ειδωλίου, αλλά το αριστερό χέρι μάλλον θα ήταν υψωμένο πάνω από το κεφάλι. Παρόμοιο με το ειδώλιο αρ. 739 είναι και το ειδώλιο αρ. 1921 (εικ. 18, 20)⁹, από πορτοκαλέρυθρο πηλό, προερχόμενο από διαφορετικό ταφικό σύνολο.

Τα τρία παραπάνω ειδώλια, που έχουν ψηλή βάση και παριστάνουν όρθιες νεανικές μορφές, με γυμνό κορμό και ιμάτιο περασμένο στα χέρια, χρονολογούνται στο α' μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Ανήκουν σε γνωστό τύπο της κλασικής κοροπλαστικής, ο οποίος επινοήθηκε στη Βοιωτία κατά το β' τέταρτο του 5ου αιώνα π.Χ. και απαντά σε διάφορες παραλλαγές έως τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ.¹⁰ Οι αναλογίες τους, ραδιινό σώμα και σχετικά μικρό κεφάλι, απηχούν τάσεις της μεγάλης πλαστικής του α' μισού του 4ου αιώνα π.Χ.

Β. ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Το ειδώλιο αρ. 2098 (εικ. 4α-β)¹¹, από ωχρό καθαρό πηλό, είναι συμπαγές και χειροποίητο, με έκτυπα στοιχεία στην πρόσθια όψη. Σώζεται το κατώτερο τμήμα του, περίπου έως το ύψος της μέσης. Ο κορμός είναι κυλινδρικός και η κάτω επιφάνεια του ειδωλίου είναι επίπεδη, με κυκλική σπή στο κέντρο. Παριστάνει όρθια ενδεδυμένη γυναικεία μορφή, αποδοσμένη σχηματικά, η οποία φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που φέρεται λοξά και πέφτει κατακόρυφα στην αριστερή πλευρά της μορφής και πάνω από τον δεξιό μηρό, σχηματίζοντας τρεις ελαφρώς έξεργες πτυχώσεις. Στο κάτω μέρος του ενδύματος σχηματίζονται δύο αψιδωτά ανοίγματα, από όπου προβάλλουν τα πέλματα, τα οποία αποδίδονται

με μικρά επίθετα, σχεδόν άμορφα κομμάτια πηλού. Στην πίσω όψη του ειδωλίου διατηρούνται ίχνη ερυθρού χρώματος.

Το ειδώλιο αυτό είναι αρκετά ιδιότυπο. Ο κυλινδρικός κορμός του ακολουθεί την παράδοση των αρχαϊκών κιονόσχημων ειδωλίων που συνδέονται με την κορινθιακή παραγωγή και θεωρείται ότι μιμούνται όρθια λατρευτικά ξόανα¹². Η προβολή των πελμάτων από τοξοειδές άνοιγμα στο κάτω μέρος του χιτώνα αποτελεί στοιχείο που επίσης εντοπίζεται στην αρχαϊκή κορινθιακή κοροπλαστική¹³. Αν και τα παραπάνω χαρακτηριστικά προσιδιάζουν στην κοροπλαστική του 7ου αιώνα π.Χ., ο τρόπος διευθέτησης του ιματίου και η ανάγλυφη απόδοση των πτυχώσεων του τοποθετούν το ειδώλιο στο β' μισό του 6ου αιώνα π.Χ.

Η γυναικεία προτομή αρ. 796 (εικ. 9)¹⁴, από πορτοκαλόχρωμο πηλό με ίχνη λευκού επιχρίσματος, είναι έκτυπη, ανοικτή πίσω. Το πρόσωπο είναι ωοειδές, με χαμηλό μέτωπο και σαφή πλαστική δήλωση των χαρακτηριστικών του. Η κόμη χωρίζεται στη μέση σχηματίζοντας δύο ενιαίες μάζες και συγκρατείται με στεφάνη. Τα παραπάνω μορφολογικά στοιχεία χρονολογούν το ειδώλιο στα μέσα και προς το γ' τέταρτο του 5ου αιώνα π.Χ.¹⁵.

Το ειδώλιο της όρθιας πεπλοφόρου γυναικείας μορφής αρ. 827 (εικ. 12)¹⁶, από πορτοκαλόχρωμο πηλό με ίχνη λευκού επιχρίσματος, σώζεται μόνο κατά το κατώτερο τμήμα του, έως τα γόνατα. Είναι κοίλο εσωτερικά και ανοικτό κάτω, με έκτυπη την πρόσθια όψη και χειροποίητο το πίσω τμήμα. Η μορφή είναι ανυπόδητη και πατά σε ψηλή ορθογώνια βάση, με σταθερό το δεξί πόδι και προβεβλημένο το αριστερό. Πιθανότατα ανήκει στον Α' αττικό τύπο και χρονολογείται στο β' τέταρτο και μάλλον προς τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.¹⁷. Από τον ίδιο τάφο προήλθαν και διάφορα άλλα θραύσματα γυναικείων ενδεδυμένων μορφών (αρ. 828) από πορτοκαλέρυθρο πηλό, πολύ κακής διατήρησης και μη συγκollώμενα μεταξύ τους, τα οποία χρονολογούνται επίσης στον 5ο αιώνα π.Χ.¹⁸.

Το γυναικείο ειδώλιο αρ. 1852 (εικ. 1)¹⁹, από πορτοκαλέρυθρο πηλό, ανήκει στον τύπο της όρθιας ενδεδυμένης μορφής με το αριστερό χέρι να ακουμπά σε κίονα. Είναι κοίλο εσωτερικά, η πρόσθια όψη του είναι έκτυπη, ενώ το πίσω μέρος είναι χειροποίητο και έχει τραπεζίσχημο άνοιγμα. Έχει συμφυή βάση, ελλειψοειδούς περιγράμματος, ανοικτή στο κάτω μέρος. Η μορφή παριστάνεται κατενώπιον, με σταθερό το δεξί σκέλος και άνετο το αριστερό. Το αριστερό χέρι

04α

04β

05α

05β

04α-β

Ειδώλιο των αρχαϊκών χρόνων από την επίχωση του μνήματος του Πραξιτέλους. Πρόσθια και πίσω όψη (Μ. Πόρου, αρ. 2098).

05α-β

Ειδώλιο γυμνού νέου, από κεραμοσκεπή τάφο του β' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. στο δυτικό νεκροταφείο. Πρόσθια και πίσω όψη (Μ. Πόρου, αρ. 739).

ακουμπά με τον αγκώνα σε επίμηκες κυλινδρικό στήριγμα και κάμπτεται προς το κεφάλι, πιθανώς ανασπώνοντας το ιμάτιο σε χειρονομία «ανακάλυψης», ενώ το δεξί ακουμπά στη μέση. Η γυναίκα φορά ποδήρη χιτώνα που σχηματίζει λεπτές, αβαθείς πτυχώσεις και είναι τυλιγμένη σε ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται με λίγο πιο πλατιές πτυχώσεις. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δηλώνονται αδρά. Η κόμη είναι μαζεμένη προς τα πίσω και συγκρατείται με στεφάνη. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διακρίνονται σε όλη την επιφάνεια.

Παρόμοια ειδώλια από πορτοκαλόχρωμο πηλό έχουν ερμηνευθεί ως απεικονίσεις της Αφροδίτης και έχουν αποδοθεί σε αργολικά εργαστήρια²⁰. Στον ίδιο ή σε συγγενή τύπο ανήκει

ειδώλιο αρ. 1853 (εικ. 11), επίσης από πορτοκαλέρυθρο πηλό, προερχόμενο από το ίδιο ταφικό σύνολο. Από εκείνο σώθηκαν μόνο το κεφάλι και θραύσματα του καλυμμένου από το ένδυμα σώματος. Οι αβαθείς πτυχώσεις στην ενδυμασία των μορφών δείχνουν ότι αυτά τα δύο ειδώλια κατασκευάστηκαν πριν από το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. Τα συνευρήματα της ταφής συνηγορούν σε μια χρονολόγηση στο γ' τέταρτο του 4ου αιώνα π.Χ.

Τα γυναικεία ειδώλια αρ. 1912 και 1913, προερχόμενα από ταφή των μέσων του 3ου αιώνα π.Χ. (εικ. 13), εκπροσωπούν δύο γνωστούς τύπους ειδωλίων χορευτριών που απαντούν κατά την Ελληνιστική περίοδο. Το αρ. 1912 (εικ. 14α-β)²¹, από ροδοκάστανο πηλό, είναι κοίλο εσωτερικά, με έκτυπη την πρόσθια όψη και χειροποίητο το

06
 Τμήμα
 ανθρωπόμορφου
 ειδωλίου, πιθανώς
 πλαγγόνας, από τον
 κεραμοσκεπή τάφο
 του β' τετάρτου του
 4ου αι. π.Χ. (Μ. Πόρου,
 αρ. 741).

07
 Τμήμα ζωόμορφου
 ειδωλίου των
 αρχαϊκών χρόνων από
 την επίχωση του
 κεραμοσκεπούς
 τάφου στο δυτικό
 νεκροταφείο (Μ.
 Πόρου, αρ. 742).

08
 Κεφάλι γυναικείου
 ειδωλίου των ύστερων
 ελληνιστικών χρόνων
 από την περιοχή του
 δυτικού νεκροταφείου
 (Μ. Πόρου, αρ. 963).

πίσω μέρος, όπου υπάρχει τετράγωνο άνοιγμα. Η μορφή εδράζεται σε συμφύη λεπτή πλίνθο, ακανόνιστου σχήματος, με ελλειψοειδές άνοιγμα στο κάτω μέρος. Δεν σώζεται το κεφάλι, το οποίο θα ήταν κατασκευασμένο ως χωριστό τεμάχιο, σε μία ή δύο μήτρες. Η χορεύτρια παριστάνεται σε ευρύ διασκελισμό, με τον κορμό να στρέφεται και να κλίνει προς τα δεξιά και τα χέρια να στηρίζονται λυγισμένα στην πίσω πλευρά της μέσης²². Φορά αχειρίδωτο ποδήρη χιτώνα, που αφήνει ακάλυπτο τον αριστερό ώμο και τους δύο βραχίονες, καθώς και ιμάτιο, το οποίο τυλίγεται γύρω από τη μέση και δένεται στην αριστερή πλευρά, προκειμένου να διευκολυνθεί η έντονη κίνηση. Η απεικόνιση της χορεύτριας με γυμνά και τα δύο χέρια είναι εξαιρετικά σπάνια, καθώς συνήθως τα χέρια καλύπτονται από το ιμάτιο και σε λίγες μόνο περιπτώσεις αφήνεται ακάλυπτος ο ένας βραχίονας²³. Σε όλη την επιφάνεια του ειδωλίου διακρίνονται ίχνη λευκού επιχρίσματος, ενώ διατηρούνται κατάλοιπα ερυθρού χρώματος στα ενδύματα και μελανού στην άνω επιφάνεια της βάσης.

Στην πίσω όψη του ειδωλίου υπάρχουν αριθμητικά σύμβολα κατά το ακροφωνικό σύστημα, χαραγμένα πριν από την όπτηση σε πέντε διαφορετικά σημεία (εικ. 14β)²⁴. Τρεις παράλληλες κάθετες γραμμές αποδίδουν τον αριθμό τρία, το σύμβολο Π δηλώνει τον αριθμό πέντε, το σύμβολο σε μορφή Γ που κλείνει με διαγώνια

γραμμή αντιστοιχεί στον αριθμό πενήντα, ενώ τα υπόλοιπα δεν είναι ευδιάκριτα. Πρόκειται πιθανότατα για εμπορικά σύμβολα, η ακριβής σημασία και σκοπιμότητα των οποίων δεν είναι εύκολο να προσδιορισθούν. Ανάλογα εμπορικά σύμβολα εμφανίζονται κυρίως σε πήλινα αγγεία και μπορεί να δηλώνουν κατά περίπτωση τη χωρητικότητα, το βάρος, την τιμή, την παραγγελία ή την παρτίδα παραγωγής τους²⁵.

Το ειδώλιο αρ. 1913 (εικ. 15α-β)²⁶, από ροδοκάστανο πηλό, είναι έκτυπο, κοίλο εσωτερικά, με κυκλικό άνοιγμα στην πίσω όψη. Η χορεύτρια, ελλειπής από τις κνήμες και κάτω, αποδίδεται σε έντονη κίνηση, με τον κορμό να συστρέφεται, τα χέρια να κινούνται σε αντίθετες κατευθύνσεις γύρω από το σώμα και με το κεφάλι έντονα στραμμένο προς τον δεξιό ώμο. Η μορφή είναι τυλιγμένη σε ιμάτιο, που καλύπτει το κεφάλι, το σώμα και τα χέρια, τα οποία συγκρατούν το ύφασμα πάνω στον κινούμενο κορμό. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διακρίνονται σε όλη την επιφάνεια, ενώ διατηρούνται κατάλοιπα ερυθρού χρώματος στο ιμάτιο και ωχρού χρώματος στο πρόσωπο. Ο συγκεκριμένος τύπος ειδωλίου της «χορεύτριας με το ιμάτιο», γνωστός και από παραδείγματα σε χαλκό, εμφανίζεται γύρω στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. και παράγεται έως και τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.²⁷. Τα ειδώλια αυτού του τύπου πιθανότατα αποδίδουν τον μαρτυρούμενο σε αρχαίες φιλολογικές πηγές χορό

09

10α

10β

09

Γυναικεία προτομή από σαρκοφάγο των μέσων του 5ου αι. π.Χ. στο ανατολικό νεκροταφείο (Μ. Πόρου, αρ. 796).

10α-β

Ειδώλιο περιστεριού από τη σαρκοφάγο των μέσων του 5ου αι. π.Χ. Πλάγια και πίσω όψη (Μ. Πόρου, αρ. 795).

του *βανκισμοῦ*, ο οποίος είχε ιωνική καταγωγή²⁸.

Η κεφαλή γυναικείου ειδωλίου αρ. 963 (εικ. 8)²⁹, από πορτοκαλόχρωμο καθαρό πηλό, είναι έκτυπη, κοίλη εσωτερικά, κατασκευασμένη σε δύο μήτρες, μία για κάθε όψη, με χειροποίητα διακοσμητικά στοιχεία στην κορυφή της. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται αδρά. Η κόμη είναι μαζεμένη πίσω σε κρωβύλο, με δύο πλεξίδες που δένονται στην κορυφή του κεφαλιού. Χρονολογείται πιθανότατα στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους³⁰.

Γ. ΕΡΩΤΕΣ

Τα δύο ειδώλια ερώτων αρ. 1914 και 1915 προέρχονται και αυτά από την παιδική ταφή των μέσων του 3ου αιώνα π.Χ., στην οποία βρέθηκαν και τα ειδώλια χορευτριών. Το ειδώλιο ιπτάμενου έρωτα αρ. 1914 (εικ. 16α-γ)³¹, από πορτοκαλόχρωμο πηλό, είναι συμπαγές, με χειροποίητο σώμα και έκτυπα φτερά. Πιθανότατα θα ήταν έκτυπο και το κεφάλι, που δεν σώζεται. Γύρω από το δεξί γόνατο υπάρχει άμορφη μάζα πηλού, η οποία μάλλον δεν οφείλεται σε αστοχία του κοροπλάστη αλλά φανερώνει ότι αυτό το ειδώλιο ήταν αρχικά προσκολλημένο σε κάποια άλλη μορφή (πιθανώς Αφροδίτη), ως μέρος ενός συμπλέγματος. Το αριστερό πόδι εκτείνεται στο πλάι και προς τα πίσω, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο. Το αριστερό χέρι, που διατηρήθηκε έως τον βραχίονα, εκτείνεται επίσης στο

πλάι, ενώ το δεξί, που δεν σώζεται, φαίνεται ότι ήταν και αυτό εκτεταμένο και πιθανώς ελαφρώς υψωμένο, όπως φαίνεται από τη θέση του ώμου. Η μυολογία στον κορμό είναι χαλαρή και το υπογάστριο δηλώνεται με εγχάραξη. Τα φτερά, από τα οποία σώζεται το ένα, απεικονίζονται ανοιγμένα και υψωμένα προς τα πίσω και αποδίδονται με έκτυπους κύκλους στο άνω τμήμα και αυλακώσεις στο κάτω. Σε όλη την επιφάνεια του ειδωλίου διακρίνονται ίχνη λευκού επιχρίσματος, ενώ κατάλοιπα ερυθρού χρώματος διατηρούνται στο άνω τμήμα του φτερού και πράσινου χρώματος στο κάτω τμήμα του. Το ειδώλιο ανήκει σε πρόωπη εκδοχή του τύπου του γυμνού φτερωτού έρωτα σε ηλικία εφήβου, ο οποίος παριστάνεται με το ένα πόδι προτεταμένο και το άλλο λυγισμένο προς τα πίσω, ώστε να αποδίδεται η κίνηση της ιπτάμενης μορφής³².

Ένας ακόμη γνωστός τύπος της Ελληνιστικής περιόδου είναι αυτός του φτερωτού έρωτα σε μορφή παιδιού που στέκεται με τα δύο πόδια παράλληλα και είναι τυλιγμένο με ιμάτιο, το οποίο συχνά καλύπτει και το κεφάλι³³. Ο τύπος αυτός, γνωστός ως «*éros funéraire*», εκπροσωπείται εδώ με το ειδώλιο αρ. 1915 (εικ. 17α-γ)³⁴, από ροδοκάστανο πηλό, το οποίο είναι έκτυπο, κοίλο εσωτερικά, με ελλειψοειδές άνοιγμα στην πίσω όψη. Η μορφή εδράζεται πάνω σε συμφυτή, συμπαγή βάση σε σχήμα λεπτής ορθογώνιας πλίνθου³⁵. Τα πόδια είναι ελαφρώς λυγισμένα

11

12

και παράλληλα μεταξύ τους, αλλά όχι ενωμένα όπως στα περισσότερα παραδείγματα αυτού του τύπου. Ο κορμός κλίνει λίγο προς τα πίσω και το κεφάλι γέρνει προς τα εμπρός. Η μορφή είναι τυλιγμένη με ιμάτιο που αναδιπλώνεται στον αριστερό ώμο και καλύπτει και το κεφάλι. Το δεξί χέρι προβάλλει μέσα από το ιμάτιο και ανασπώνει την άκρη του αποκαλύπτοντας τους μηρούς και τα γεννητικά όργανα³⁶. Το αριστερό χέρι, που δεν σώζεται, θα ήταν εκτεταμένο, όπως φαίνεται από τη θέση του ώμου. Τα φτερά, που επίσης δεν διατηρήθηκαν, θα ήταν ανοιγμένα προς τα πίσω, όπως συνάγεται από τη σωζόμενη απαρχή τους. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διακρίνονται σε όλη την επιφάνεια, ενώ κατάλοιπα ωχρού χρώματος διατηρούνται στους μηρούς και μελανού στην άνω επιφάνεια της βάσης.

Δ. ΠΛΑΓΓΟΝΕΣ

Ως πλαγγόνα μπορεί να αναγνωρισθεί το ανθρωπόμορφο, χειροποίητο, συμπαγές ειδώλιο αρ. 741α-β, από πορτοκαλόχρωμο ππλό (εικ. 6)³⁷. Σώζονται μόνο θραύσματα από τα γυμνά πόδια, που πατούν σε λεπτή τετράγωνη πλίνθο και έχουν οξυκόρυφη απόληξη για την προσάρτηση στον κορμό, ο οποίος πιθανώς ήταν έκτυπος³⁸. Ο συνδυασμός έκτυπου κορμού και χειροποίητων κάτω άκρων, συναρμολογημένων πριν από την όπτηση, απαντά σπάνια³⁹.

Η πλαγγόνα αρ. 1916 (εικ. 19)⁴⁰, από πορτοκαλόχρωμο ππλό, ανήκει στον τύπο της γυμνής γυναίκας σε καθιστή στάση με πρόσθετα άνω άκρα, ο οποίος επινοείται κατά τους ύστερους κλασικούς χρόνους και γίνεται περισσότερο δημοφιλής από τις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ.⁴¹. Το ειδώλιο είναι κοίλο εσωτερικά και φέρει διαμπερή σπή στον σωζόμενο αριστερό ώμο. Η κόμη, που δηλώνεται με διακεκομμένες εγχαράξεις και συγκρατείται από στεφάνη, είναι χωρισμένη στη μέση και μαζεμένη σε κρωβύλο. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διατηρούνται σε όλη την επιφάνεια και κατάλοιπα ερυθρού χρώματος διακρίνονται στην κόμη. Ο επιμήκης, σχεδόν ορθογώνιος κορμός και η αβαθής κοίλανση πάνω από την ελαφρώς προεξέχουσα κοιλιά είναι ενδεικτικά για τη χρονολόγηση του ειδωλίου στην πρώιμη Ελληνιστική περίοδο, δηλαδή προτού τα παραπάνω στοιχεία, που είναι χαρακτηριστικά της ελληνιστικής εκδοχής του τύπου, γίνουν εντονότερα⁴².

Ε. ΖΩΑ ΚΑΙ ΠΤΗΝΑ

Το χειροποίητο, συμπαγές ζωόμορφο ειδώλιο αρ. 742 (εικ. 7)⁴³, από πορτοκαλόχρωμο ππλό,

13

11
Κεφάλι γυναικείας
μορφής από ταφή του
γ' τετάρτου του 4ου αι.
π.Χ. (Μ. Πόρου,
αρ. 1853).

12
Κάτω τμήμα ειδωλίου
όρθιας γυναικείας
πεπλοφόρου μορφής
από τη σαρκοφάγο
των μέσων του 5ου αι.
π.Χ. (Μ. Πόρου,
αρ. 827).

13
Ταφή νηπίου σε πίθο,
των μέσων του 3ου αι.
π.Χ., στο ανατολικό
νεκροταφείο.

διατηρεί μόνο το πίσω τμήμα του κορμού του ζώου με την απαρχή των πίσω σκελών και της ουράς. Χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους⁴⁴, αν και βρέθηκε σε ταφή του β' τετάρτου του 4ου αιώνα π.Χ., η οποία όμως είχε διαταραχθεί από σκαπτικό μηχάνημα και επομένως είναι πολύ πιθανό το ειδώλιο να προήλθε από την αναμοχλευμένη επίχωση του νεκροταφείου.

Το ειδώλιο περιστεριού αρ. 795 (εικ. 10α-β)⁴⁵, από καστανό πηλό με ίχνη λευκού επιχρίσματος, έχει έκτυπες φτερούγες και ράχη, προσαρτημένες στο συμπαγές σώμα. Το ράμφος, οι φτερούγες και η ουρά αποδίδονται με πλαστικές λεπτομέρειες. Οι αναδιπλωμένες φτερούγες και τα έκτυπα στοιχεία θεωρούνται χαρακτηριστικά του αττικού τύπου και χρονολογούν το ειδώλιο στον 5ο αιώνα π.Χ.⁴⁶. Γενικά το θέμα του περιστεριού είναι ιδιαίτερα αγαπητό κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. και εμφανίζεται σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, όπως η Αττική, η Πελοπόννησος και η Μακεδονία.

Παρατηρήσεις στην κοροπλαστική

Τα ειδώλια που προέρχονται από τα νεκροταφεία της Τροιζήνας και χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρό-

νους δεν φαίνεται να συγκροτούν ένα σύνολο με ομοιογενή χαρακτηριστικά. Η ποιότητα και το χρώμα του πηλού ποικίλλουν. Το ίδιο ισχύει και για την τεχνική της κατασκευής τους, καθώς απαντούν ειδώλια συμπαγή, κοίλα, χειροποίητα, κατασκευασμένα σε μήτρα με χειροποίητα στοιχεία ή κατασκευασμένα εξ ολοκλήρου σε μήτρες. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και το θεματολόγιό τους εμφανίζουν επίσης σημαντική ποικιλία. Με βάση τα παραπάνω συνάγεται ότι τα ειδώλια εκείνα δεν είχαν κοινή προέλευση, αλλά κατασκευάστηκαν σε διάφορα εργαστήρια.

Κάποια από αυτά έχουν δημοσιευθεί στο παρελθόν και έχουν γίνει ορισμένες επισημάνσεις για την πιθανή προέλευσή τους⁴⁷. Το ειδώλιο περιστεριού αρ. 795 έχει ταυτισθεί ως προϊόν αττικού εργαστηρίου, με βάση τον πηλό και τον τύπο του. Η κεφαλή γυναικείου ειδωλίου αρ. 963 έχει αποδοθεί σε εργαστήριο της Μ. Ασίας. Τα ανδρικά ειδώλια αρ. 739 και 740, τα οποία είναι βοιωτικού τύπου, θεωρείται πιθανό να προέρχονται από κάποιο τοπικό εργαστήριο, λόγω της ποιότητας του πηλού, αλλά δεν αποκλείεται να κατασκευάστηκαν με εισιγμένες μήτρες. Ως προϊόντα τοπικού εργαστηρίου έχουν ανα-

14α-β

Ειδώλιο χορεύτριας
 από τον ταφικό πίθο
 των μέσων του 3ου αι.
 π.Χ. Πρόσθια και πίσω
 όψη (Μ. Πόρου,
 αρ. 1912).

15α-β

Ειδώλιο χορεύτριας
 από τον ταφικό πίθο
 των μέσων του 3ου αι.
 π.Χ. Πρόσθια και πίσω
 όψη (Μ. Πόρου,
 αρ. 1913).

15a

15β

γνωρισθεί και τα ειδώλια αρ. 827 και 828, καθώς ο πηλός τους φανερώνει μάλλον εγχώρια προέλευση.

Για τα νέα, αδημοσίευτα ευρήματα μπορούν να γίνουν εδώ ορισμένες υποθέσεις. Το αρχαϊκό ειδώλιο αρ. 2098 αποτελεί πιθανότατα προϊόν κορινθιακού εργαστηρίου, όπως συνάγεται από τον πηλό του, αλλά και από τον τύπο του, ο οποίος απηχεί καταβολές από τα κορινθιακά κιονόσχημα ειδώλια, όπως προαναφέρθηκε. Το γυναικείο ειδώλιο αρ. 1852, που μάλλον απεικονίζει την Αφροδίτη, πιθανώς προέρχεται από κάποιο αργολικό εργαστήριο ή αποτελεί εγχώρια απομίμηση ενός αργολικού τύπου. Σε αργολικό εργαστήριο, σύμφωνα με την ποιότητα του πηλού και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, μπορεί να αποδοθεί και η πλαγγώνα αρ. 1916⁴⁸. Το ειδώλιο αρ. 1921 ανήκει στον ίδιο τύπο με τα αρ. 739 και 740, τα οποία έχουν αποδοθεί σε τοπικό εργαστήριο, και είναι περίπου σύγχρονα με εκείνα. Ο πηλός του φαίνεται εγχώριος, επομένως πιθανότατα προήλθε και αυτό από το ίδιο εργαστήριο.

Η χορεύτρια αρ. 1912 μάλλον αποτελεί προϊόν βοιωτικού εργαστηρίου, χωρίς να μπορεί να αποκλεισθεί και η περίπτωση αττικής προέλευσης. Η βάση σε σχήμα λεπτής πλίνθου, πάνω στην οποία πατά η μορφή, είναι χαρακτηριστική της βοιωτικής κοροπλαστικής της Πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου⁴⁹, ενώ ο τρόπος απόδοσης του κάτω μέρους του χιτώνα και των ποδιών που προβάλλουν από αυτόν αποτελεί στοιχείο που εμφανίζεται σε βοιωτικά και αττικά παραδείγματα⁵⁰. Η χορεύτρια αρ. 1913 και ο έρωτας αρ. 1915 μάλλον προέρχονται από κοινό εργαστήριο, καθώς εμφανίζουν ομοιότητες μεταξύ τους ως προς τον πηλό και τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά. Για αυτά τα δύο μπορεί επίσης να υποτεθεί βοιωτική ή αττική προέλευση.

Όπως φαίνεται, η Τροιζίνα κατά τους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους είχε πρόσβαση σε διάφορες αγορές του ελληνικού κόσμου, γεγονός που πρέπει να οφείλεται στο εξαιρετικό φυσικό λιμάνι της, τον Πώγωνα, ο οποίος βρισκόταν μέσα στον μεγάλο προφυλαγμένο όρμο που σχηματίζεται ανάμεσα στην πελοποννησιακή ακτή και τη νήσο της Καλαυρείας (στο σημερινό Βίδι)⁵¹. Η εύκολη θαλάσσια επικοινωνία της με μεγάλα κέντρα κοροπλαστικής παραγωγής στην Αργολίδα, την Κορινθία και την Αττική, αλλά ενδεχομένως και οι εμπορικές επαφές, μέσω εκείνων των περιοχών, με τη Βοιωτία, θα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο για τη μετάδοση εδώ

των καλλιτεχνικών επιρροών που παρατηρούνται σε προϊόντα των δικών της εργαστηρίων, τα οποία είτε αντιγράφουν γνωστά πρότυπα, είτε χρησιμοποιούν εισηγμένες μήτρες.

Τα ειδώλια ως κτερίσματα

Στα νεκροταφεία της Τροιζίνας πήλινα ειδώλια απαντούν σε λίγους τάφους των κλασικών και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, αλλά σχεδόν πάντα εκπροσωπούνται με πάνω από ένα παραδείγματα για κάθε ταφή. Η επιλογή της κτέρισης των νεκρών με ειδώλια δεν φαίνεται να σχετίζεται ούτε με το είδος του τάφου, ούτε με τον πλούτο των υπόλοιπων κτερισμάτων. Ενδεχομένως μπορεί να ανιχνευθεί κάποια προτίμηση για την τοποθέτηση ειδωλίων σε παιδικές και γυναικείες ταφές, ωστόσο τα διαθέσιμα στοιχεία είναι λίγα για να θεωρηθεί ότι αυτό ισχύει γενικότερα.

Σε κάποιες περιπτώσεις διαπιστώνεται ότι επαναλαμβάνονται οι ίδιοι τύποι, είτε μέσα στο ίδιο ταφικό σύνολο, είτε σε διαφορετικές ταφές. Αυτό ισχύει για τα ανδρικά ειδώλια του αΐ μισού του 4ου αιώνα π.Χ. αρ. 739, 740 και 1921, τα δύο πρώτα εκ των οποίων συνόδευαν μια παιδική ταφή του δυτικού νεκροταφείου, ενώ το τρίτο βρέθηκε σε άλλη παιδική ταφή του ανατολικού νεκροταφείου. Επίσης τα αρ. 827 και 828, που βρέθηκαν στην πόρινη σαρκοφάγο των μέσων του 5ου αιώνα π.Χ. και παριστάνουν γυναικείες ενδεδυμένες μορφές, μάλλον ανήκουν σε παρόμοιους τύπους. Στον ίδιο ή σε παρόμοιο τύπο φαίνεται να ανήκουν και τα δύο ειδώλια γυναικείων μορφών αρ. 1852 και 1853, που βρέθηκαν μέσα σε κιβωτιόσχημο τάφο, συνοδεύοντας πιθανότατα μια ταφή του γ' τετάρτου του 4ου αιώνα π.Χ. Στην κτέριση του νηπίου που ενταφιάσθηκε στον πίθο ΙΓ'6 (εικ. 13) παρατηρείται ότι έχουν επιλεγεί ειδώλια του ίδιου θεματολογίου (δύο χορεύτριες και δύο έρωτες), αλλά διαφορετικού τύπου.

Στην περίπτωση της Τροιζίνας διαπιστώνεται ότι οι τύποι των ειδωλίων συνήθως επιλέγονται με βάση το φύλο και την ηλικία του νεκρού. Η σαρκοφάγος Η1 περιείχε τρεις ταφές συνοδευόμενες από κατ' εξοχήν γυναικεία κτερίσματα, όπως κάτοπτρα, κοσμήματα και είδη καλλωπισμού. Στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονταν και πήλινες κόρες, οι οποίες, όπως έχει παρατηρηθεί, συνήθως συνοδεύουν γυναικείες ταφές⁵². Επίσης το ειδώλιο περιστεριού που προήλθε από τον ίδιο τάφο μπορεί να θεωρηθεί ως ενδεικτικό του γυναικείου φύλου των νεκρών, καθώς πρόκειται για το κατ' εξοχήν σύμ-

16α-γ

Ειδώλιο ιπτάμενου έρωτα από τον ταφικό πίθο των μέσων του 3ου αι. π.Χ. Πρόσθια, πλάγια και πίσω όψη (Μ. Πόρου, αρ. 1914).

βολο της Αφροδίτης. Στην εικονογραφία των κλασικών επιτυμβίων στηλών το περιστέρι εμφανίζεται συχνά στα χέρια νεαρών γυναικών⁵³ και επειδή προσφερόταν συνήθως ως γαμήλιο δώρο έχει προταθεί η αναγνώριση της εικονιζόμενης μορφής ως ανύπαντρης κόρης⁵⁴. Το ερωτικό θέμα του μπλιακού αναγλύφου από την ίδια σαρκοφάγο, στο οποίο παριστάνεται η αρπαγή της Διανείρας από τον Νέσσο και ο φόνος εκείνου από τον Ηρακλή, ταιριάζει επίσης σε γυναικείες ταφές⁵⁵.

Το γυναικείο ειδώλιο αρ. 1852 που βρέθηκε στον τάφο ΠΓ1 και μάλλον απεικονίζει την Αφροδίτη συνόδευε πιθανότατα γυναικεία ταφή, καθώς στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, χάλκινο κάτοπτρο και χάλ-

κινος επιχρυσωμένος δακτύλιος μικρής διαμέτρου. Μάλιστα έχει προταθεί για αυτόν τον τύπο ειδωλίου ότι ο πεσσός στον οποίο στηρίζεται η Αφροδίτη πιθανώς αναπαριστά ταφικό σήμα⁵⁶.

Τα ειδώλια αρ. 739, 740 και 1921, που παριστάνουν γυμνές νεανικές ανδρικές μορφές, βρέθηκαν σε παιδικούς τάφους, οι οποίοι ενδεχομένως ανήκαν σε νεαρά αγόρια. Οι δύο ερωτιδείς που συνόδευαν την παιδική ταφή σε πίθο (εικ. 13) μπορούν να θεωρηθούν ως χαρακτηριστικό παιδικό κτέρισμα, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι ειδώλια ερώτων συχνά συνοδεύουν παιδικές ταφές, πιθανώς επειδή θεωρείτο ότι ο Έρως, ως παιδί της Αφροδίτης, προστάτευε τα παιδιά μετά τον θάνατό τους⁵⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ίδια ταφή βρέθηκαν και οι χορεύτριες αρ.

17α

17β

17γ

17α-γ

Ειδώλιο έρωτα
 από τον ταφικό πίθο
 των μέσων του 3ου αι.
 π.Χ. Πρόσθια, πλάγια
 και πίσω όψη
 (Μ. Πόρου, αρ. 1915).

18

Ειδώλιο γυμνού νέου
 από την ταφή νηπίου
 σε λάκκο, του α' μισού
 του 4ου αι. π.Χ.
 (Μ. Πόρου, αρ. 1921).

18

1912 και 1913. Όπως έχει διαπιστωθεί, τα ειδώλια αυτού του τύπου απαντούν ως κτερίσματα σχεδόν αποκλειστικά σε τάφους γυναικών και παιδιών⁵⁸. Από παιδικές ταφές προήλθαν επίσης η καθιστή πλαγγώνα αρ. 1916, καθώς και το ασυνήθιστης κατασκευής ειδώλιο αρ. 741α-β, το οποίο επίσης μπορεί να θεωρηθεί πλαγγώνα. Η τοποθέτηση παιχνιδιών σε τάφους πιθανότατα σχετίζεται με τις νεκρικές δοξασίες για τη μετά θάνατον ζωή⁵⁹.

Για τη σημασία των ειδωλίων ως κτερισμάτων έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Γενικά έχει υποστηριχθεί ότι οι ίδιοι τύποι ειδωλίων μπορεί να έχουν διάφορες χρήσεις (παιχνίδια, αντικείμενα οικιακής λατρείας, αφιερώματα σε ιερά ή κτερίσματα) και να προσλαμβάνουν ψυχαγωγικό ή αναθηματικό χαρακτήρα ανάλογα με την περίπτωση⁶⁰. Στην Κόρινθο διαπιστώθηκε ότι τα ειδώλια συνόδευαν κυρίως παιδικές ταφές και για τον λόγο αυτό ερμηνεύθηκαν ως παιχνίδια⁶¹. Στις Αλές της Βοιωτίας, όπου βρέθηκε μεγάλος αριθμός ειδωλίων μέσα σε τάφους, θεωρήθηκε ότι αυτά είχαν θρησκευτικό ή αποτροπαϊκό χαρακτήρα, ο οποίος όμως φαίνεται να εξασθενεί από τον πρώιμο 4ο αιώνα π.Χ. και μετά, καθώς αλλάζει η θεματολογία τους⁶².

Στην Τροιζίνα κάποια από τα ειδώλια που προέρχονται από παιδικές ταφές θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως παιχνί-

δια, όπως και οι πλαγγόνες που βρέθηκαν μαζί με εκείνα. Ωστόσο, ειδώλια απαντούν και σε τάφους ενηλίκων, όπου δεν έχει εφαρμογή αυτή η ερμηνεία, επομένως δεν αποκλείεται η χρήση τους ως κτερισμάτων να εμπεριέχει θρησκευτικούς συμβολισμούς με εσχατολογικό περιεχόμενο. Ειδικότερα τα ειδώλια με θεματολόγιο από τον εικονογραφικό κύκλο της Αφροδίτης, όπως εκείνο που μάλλον απεικονίζει τη θεά, οι ερωτιδείς και το περιστέρι, πιθανολογείται ότι είχαν χθόνια σημασία και συνδέονταν με τις νεκρικές δοξασίες⁶³.

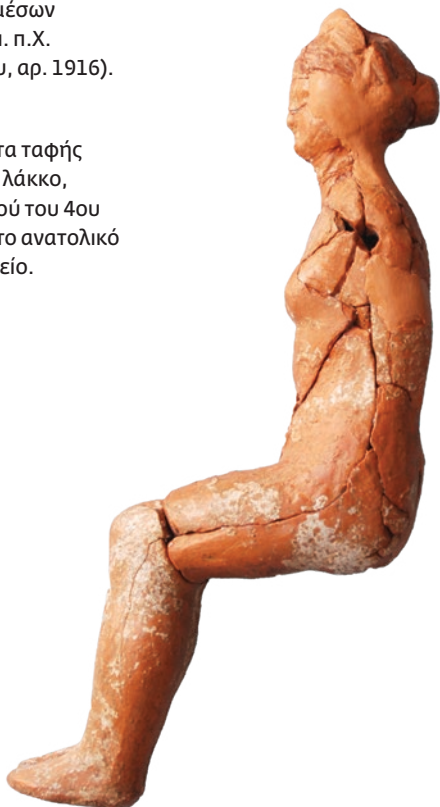
Αξίζει να σημειωθεί ότι η Αφροδίτη είχε εξέχουσα θέση στη θρησκευτική ζωή των Τροιζηνίων, καθώς λατρευόταν σε τρεις ναούς, με διαφορετικά επίθετα: Ακραία στην ακρόπολη, Κατασκοπία δίπλα στο ιερό του Ιππολύτου, Νυμφία στον ορεινό δρόμο προς την Ερμιόνη (Παυσανίας 2.32.3, 2.32.5, 2.32.7).

Τα ειδώλια χορευτριών θεωρείται ότι απηχούν θρησκευτικές πρακτικές, καθώς έχει υποστηριχθεί ότι αναπαριστούν τελετουργικό χορό σχετιζόμενο με τη λατρεία διαφόρων θεοτήτων, όπως η Δήμητρα και η Κόρη, ο Διόνυσος, η Κυβέλη και ο Άδωνις⁶⁴. Ως κτερίσματα πιθανότατα ενέχουν εσχατολογικούς συμβολισμούς, εφόσον συνδέονται με τελετουργίες προς τιμήν θεοτήτων με χθόνια υπόσταση⁶⁵. Για τα ειδώλια χορευτριών που βρέθηκαν σε τάφους της Τροιζίνας δεν μπορεί να αποκλεισθεί κάποια επίδραση από τη λατρεία της Δήμητρας, η οποία μαρτυρείται εδώ από τον Παυσανία (2.32.8). Ωστόσο, είναι πιθανότερο αυτά να σχετίζονται με το θεματολόγιο του Διονύσου, η λατρεία του οποίου μαρτυρείται επίσης από τον Παυσανία (2.31.2, 2.31.5), εάν λάβουμε υπόψη ότι στην κτέρηση των κλασικών και ελληνιστικών τάφων της Τροιζίνας είναι γενικά έντονο το διονυσιακό στοιχείο⁶⁶.

Η πρακτική της κτέρησης των νεκρών με αντικείμενα διονυσιακού χαρακτήρα ανταποκρίνεται στη χθόνια υπόσταση του Διονύσου, η οποία σχετιζόταν με την αναγέννηση της φύσης και εν γένει της ζωής. Αυτή η ιδιότητά του διαφαίνεται και στον μύθο που αναφέρει ότι ο θεός, όταν ήταν ακόμη μικρό παιδί, σφαγιάστηκε από τους Τιτάνες και το διαμελισμένο σώμα του ενταφιάστηκε στους Δελφούς, αλλά κατόπιν, με τη βοήθεια της Δήμητρας ή της Ρέας, επανήλθε στη ζωή⁶⁷. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Ηράκλειτος εξομοιώνει τον Διόνυσο με τον Άδην⁶⁸, επομένως η χρήση τέτοιου είδους κτερισμάτων στους τάφους της Τροιζίνας προσιδιάζει σε αυτή την υπόσταση του θεού.

19

Πλαγγόνα σε καθιστή
 στάση από τον ταφικό
 πίθο των μέσων
 του 3ου αι. π.Χ.
 (Μ. Πόρου, αρ. 1916).

19

20

Κτερίσματα ταφής
 νηπίου σε λάκκο,
 του α΄ μισού του 4ου
 αι. π.Χ., στο ανατολικό
 νεκροταφείο.

20

Σημειώσεις

- 1 Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003, σ. 127-158. Γιαννοπούλου 2009, σ. 526-533. Γιαννοπούλου 2013α, σ. 111-117. Γιαννοπούλου 2014. Γιαννοπούλου 2018, σ. 143.
- 2 IG IV 800. Γιαννοπούλου 2013β, σ. 328-329.
- 3 Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003, σ. 131, εικ. 14-21α. Γιαννοπούλου 2009, σ. 528, εικ. 13-16.
- 4 Peppas-Papaioannou 2001. Γιαννοπούλου 2018, σ. 141, 143, εικ. 35.
- 5 Γιαννοπούλου 2013α, σ. 114-115, εικ. 12.
- 6 Γιαννοπούλου 2013α, σ. 113, εικ. 8-9.
- 7 Ύψ.: 0,18 μ., μέγ. πλ.: 0,063 μ. Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 199-200, αρ. 13, εικ. 13 α-β (α΄ τέταρτο-μέσα 4ου αι. π.Χ.).
- 8 Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,112 μ. Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 200, αρ. 14, εικ. 14 (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).
- 9 Ύψ.: 0,18 μ., μέγ. πλ.: 0,066 μ.
- 10 Higgins 1954, σ. 204.
- 11 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,102 μ., μέγ. πλ.: 0,05 μ.
- 12 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 198-199, 244.
- 13 Payne 1940, σ. 206, αρ. 40, πίν. 91.
- 14 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,045 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0,042 μ.
- 15 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 201, αρ. 19, εικ. 19.
- 16 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,122 μ.
- 17 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 202, αρ. 20, εικ. 20. Πρβλ. *Corinth XVIII*.4, σ. 30, C20, πίν. 2.
- 18 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 202, αρ. 21, εικ. 21 (β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.).
- 19 Ύψ.: 0,124 μ., μέγ. πλ.: 0,048 μ., διαστ. βάσης: 0,047x0,03 μ.
- 20 *Corinth XVIII*.4, σ. 286-287, 300, αρ. I11, πίν. 65.
- 21 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,227 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0,153 μ.
- 22 Για τη στάση, πρβλ. Mollard-Besques 1963, σ. 108, πίν. 130b. Rumscheid 2006, σ. 257, αρ. 150, πίν. 64.4.
- 23 Rumscheid 2006, σ. 254.
- 24 Για τα ακροφωνικά αριθμητικά σύμβολα, βλ. Tod 1911-1912, σ. 98-132. Tod 1936-1937, σ. 236-257. Woodhead 1959, σ. 107-110.
- 25 Lang 1956. Johnston 1979, σ. 27-30, 48-53. Scheibler 1983, σ. 148-150.
- 26 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,113 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0,053 μ.
- 27 Για τον τύπο, βλ. Thompson 1950. Mollard-Besques 1963, σ. 108-110. Rumscheid 2006, σ. 254-258.
- 28 Thompson 1950, σ. 379-380. Rumscheid 2006, σ. 254-255.
- 29 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,06 μ.
- 30 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 201, αρ. 17, εικ. 17.
- 31 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,13 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0,084 μ.
- 32 Για τον τύπο, βλ. Mollard-Besques 1963, σ. 35-39.
- 33 Mollard-Besques 1963, σ. 60-63.
- 34 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,167 μ., μέγ. σωζ. πλ.: 0,054 μ., διαστ. βάσης: 0,062x0,046 μ.
- 35 Πρβλ. Besques 1972, σ. 12, D35, πίν. 9c (βοιωτικού εργαστηρίου, α΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.).
- 36 Για τη χειρονομία αυτή, βλ. Mollard-Besques 1963, σ. 62-63, πίν. 79d, f.
- 37 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,06 μ., διαστ. πλίνθου: 0,033x0,034x0,006 μ.
- 38 Πέππα-Παπαϊωάννου 2003, σ. 200, αρ. 15, εικ. 15.
- 39 Πρβλ. *Kerameikos XV*, αρ. 356, πίν. 63. Πέππα-Παπαϊωάννου 1985, αρ. B331, πίν. 52.
- 40 Ύψ.: 0,19 μ., μέγ. πλ.: 0,042 μ.
- 41 Για διάφορα παραδείγματα, βλ. *Kerameikos XV*, σ. 50-57, αρ. 157-176, πίν. 31-32 (πρώιμος 4ος-2ος αι. π.Χ.).
- 42 Βλ. σχετικά *Kerameikos XV*, σ. 51-52.

- 43 Μέγ. σωζ. ύψ.: 0,025 μ., μέγ. σωζ. μήκ.: 0,041 μ.
- 44 Πέππα–Παπαϊωάννου 2003, σ. 200, αρ. 16, εικ. 16.
- 45 Ύψ.: 0,062 μ., μήκ.: 0,096 μ.
- 46 Πέππα–Παπαϊωάννου 2003, σ. 201, αρ. 18, εικ. 18 (5ος αι. π.Χ.). Πρβλ. Higgins 1954, αρ. 693, πίν. 90 (μέσα 5ου αι. π.Χ.). *Kerameikos* XV, αρ. 605, πίν. 103.5–6 (450–430 π.Χ.).
- 47 Πέππα–Παπαϊωάννου 2003, σ. 239.
- 48 Πρβλ. Daux 1967, σ. 829, εικ. 34.
- 49 Higgins 1967, σ. 101–102.
- 50 Βλ. π.χ. Higgins 1967, πίν. 44Ε. *Kerameikos* XV, σ. 126–127, αρ. 386, 389, πίν. 67.
- 51 Για το λιμάνι αυτό και τη μεγάλη στρατηγική και εμπορική σημασία του, βλ. Ηρόδοτος 8.42.1. Στράβων 8.6.14. Baladié 1980, σ. 244–245. Γιαννοπούλου 2013α, σ. 116.
- 52 Δρούγου / Τουράτσογλου 1980, σ. 169. Λιλιμπάκη–Ακαμάτη 1994, σ. 250.
- 53 Βλ. π.χ. Conze 1900, αρ. 821–822, 824–826, πίν. 158–160.
- 54 Helbig 1966, σ. 322–323, αρ. 1506.
- 55 Οι απεικονίσεις του Ηρακλέους σε επιτύμβια μνημεία και κτερίσματα θεωρείται ότι έχουν εσχατολογικό συμβολισμό, βλ. Παπαποστόλου 1977, σ. 340.
- 56 Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002, σ. 225.
- 57 Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002, σ. 225–226.
- 58 Piccioni 2018, σ. 340.
- 59 Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002, σ. 229–230.
- 60 Dörig 1958, σ. 41.
- 61 *Corinth* XIII, σ. 83.
- 62 Goldman / Jones 1942, σ. 373.
- 63 Δρούγου / Τουράτσογλου 1980, σ. 181–182.
- Λιλιμπάκη–Ακαμάτη 1994, σ. 251–252. Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002, σ. 221–224.
- 64 Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002, σ. 220. Πέππα–Παπαϊωάννου 2003, σ. 244–245. Rumscheid 2006, σ. 254–256. Piccioni 2018, σ. 341–342.
- 65 Piccioni 2018, σ. 340–341.
- 66 Γιαννοπούλου 2014, σ. 319–320.
- 67 Για τις σχετικές φιλολογικές αναφορές και τις παραλλαγές αυτού του μύθου, βλ. Farnell 1909, σ. 285–286, σημ. 35, σ. 301–302, σημ. 76, και σ. 305, σημ. 89.
- 68 Ηράκλειτος, *Περὶ φύσεως*, έκδ. I. Bywater (Oxford 1877), απόσπασμα CXXII: *ὡντὸς δὲ Αἰδὼς καὶ Διόνυσος, ὅτερ μοῖναι καὶ ληναῖζουσιν*. Για τη σχέση του Διονύσου με τον κάτω κόσμο, βλ. επίσης Farnell 1909, σ. 127–129.

Βιβλιογραφία

- Baladié 1980: Baladié R., *Le Péloponnèse de Strabon. Étude de géographie historique*, Παρίσι 1980.
- Besques 1972: Besques S., *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romains*, III. *Époques hellénistique et romaine, Grèce et Asie Mineure*, Παρίσι 1972.
- Γιαννοπούλου 2009: Γιαννοπούλου Μ., «Τα αποτελέσματα των νέων ερευνών στην αρχαία Τροιζήνα», στο Β. Βασιλοπούλου / Στ. Κατσαρού–Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994–2003. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 18–20 Δεκεμβρίου 2003*, Αθήνα 2009, σ. 519–536.
- Γιαννοπούλου 2013α: Γιαννοπούλου Μ., «Η πόλη και τα νεκροταφεία της αρχαίας Τροιζήνας», στο Μ. Δόγκα–Τόλη / Στ. Οικονόμου (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές*, τόμ. Α'. Απική. ΚΣΤ' και Β' Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2013, σ. 105–119.
- Γιαννοπούλου 2013β: Γιαννοπούλου Μ., «Επιτύμβια μνημεία της αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου από την Τροιζήνα», στο Ε. Σιουμπάρα / Κ. Ψαρουδάκης (επιμ.), *ΘΕΜΕΛΙΟΝ. 24 μελέτες για τον Δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και συνεργάτες του*, Αθήνα 2013, σ. 325–343.
- Γιαννοπούλου 2014: Γιαννοπούλου Μ., *Αρχαία Τροιζήν. Τα νεκροταφεία. Συμβολή στην μελέτη της τοπογραφίας της αρχαίας πόλεως*, Διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2014.
- Γιαννοπούλου 2018: Γιαννοπούλου Μ., «Αρχαία Τροιζήνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 127 (2018), σ. 112–144.
- Conze 1900: Conze A., *Die Attischen Grabreliefs II*, Βερολίνο 1900.
- Corinth XIII: Blegen C.W. / Palmer H. / Young R.S., *Corinth XIII. The North Cemetery*, Πρίνστον 1964.
- Corinth XVIII.4: Merker G.S., *Corinth XVIII.4. The Sanctuary of Demeter and Kore. Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods*, Πρίνστον 2000.
- Daux 1967: Daux G., «Chronique des fouilles 1966, Argos», *Bulletin de correspondance hellénique* 91 (1967), σ. 800–849.
- Dörig 1958: Dörig J., «Von griechischen Puppen», *Antike Kunst* 1 (1958), σ. 41–52.
- Δρούγου / Τουράτσογλου 1980: Δρούγου Στ. / Τουράτσογλου Γ., *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήνα 1980.
- Farnell 1909: Farnell L.R., *The Cults of the Greek States*, τόμ. 5. Κέιμπριτζ 1909.
- Goldman / Jones 1942: Goldman H. / Jones F., «Terracottas from the Necropolis of Halae», *Hesperia* 11 (1942), σ. 365–421.
- Helbig 1966: Helbig W., *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom II*, Λειψία 1966.
- Higgins 1954: Higgins R.A., *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum I*, Λονδίνο 1954.
- Higgins 1967: Higgins R.A., *Greek Terracottas*, Λονδίνο 1967.
- Johnston 1979: Johnston A.W., *Trademarks on Greek Vases*, Λονδίνο 1979.
- Kerameikos XV: Schlörb–Vierneisel B., *Kerameikos XV. Die figürlichen Terrakotten I. Spätmykenisch bis späthellenistisch*, Μόναχο 1997.
- Κονσολάκη–Γιαννοπούλου 2003: Κονσολάκη–Γιαννοπούλου Ε., «Νέα ευρήματα από την αρχαία Τροιζήνα», στο Ε. Κονσολάκη–Γιαννοπούλου (επιμ.), *Αργοσαρωνικός. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26–29 Ιουνίου 1998*, Αθήνα 2003, τόμ. Β', σ. 127–158.
- Lang 1956: Lang M., «Numerical Notation on Greek Vases», *Hesperia* 25 (1956), σ. 1–24.
- Λιλιμπάκη–Ακαμάτη 1994: Λιλιμπάκη–Ακαμάτη Μ., *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα 1994.
- Mollard–Besques 1963: Mollard–Besques S., *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romains*, II. *Myrina*, Παρίσι 1963.
- Παπαποστόλου 1977: Παπαποστόλου Ι.Α., «Ελληνιστικοί τάφοι της Πάτρας Ι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 32 (1977), Μελέτες, σ. 281–343.
- Payne 1940: Payne H., *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Excavations of the British School of Archaeology at Athens, 1930–3. Architecture, Bronzes, Terracottas*, Λονδίνο 1940.
- Πέππα–Παπαϊωάννου 1985: Πέππα–Παπαϊωάννου Ε., *Πήλινα ειδώλια από το ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα Επιδαυρίας*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1985.
- Πέππα–Παπαϊωάννου 2003: Πέππα–Παπαϊωάννου Ε., «Πήλινα ειδώλια του Αρχαιολογικού Μουσείου Πόρου», στο Ε. Κονσολάκη–Γιαννοπούλου (επιμ.), *Αργοσαρωνικός. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26–29 Ιουνίου 1998*, Αθήνα 2003, τόμ. Β', σ. 189–276.
- Peppas–Papaioannou 2001: Peppas–Papaioannou I., «Un relief de type mélien trouvé à Trézène», *Bulletin de correspondance hellénique* 125 (2001), σ. 109–131.
- Piccioni 2018: Piccioni A., «Mimēsis for a Cult: The Case of Western Greek Clay Figurines of Female Dancers», στο H.L. Reid / J.C. De Long (επιμ.), *The Many Faces of Mimesis. Selected Essays from the 2017 Symposium on the Hellenic Heritage of Western Greece*, Sioux City 2018, σ. 339–335.
- Rumscheid 2006: Rumscheid F., *Die figürlichen Terrakotten von Priene I*, Wiesbaden 2006.
- Scheibler 1983: Scheibler I., *Griechische Töpferkunst. Herstellung, Handel und Gebrauch der antiken Tongefäße*, Μόναχο 1983.
- Thompson 1950: Thompson D.B., «A Bronze Dancer from Alexandria», *American Journal of Archaeology* 54 (1950), σ. 371–385.
- Tod 1911–1912: Tod M.N., «Greek Numeral Notation», *Annual of the British School at Athens* 18 (1911–1912), σ. 98–132.
- Tod 1936–1937: Tod M.N., «The Greek Acrophonic Numerals», *Annual of the British School at Athens* 37 (1936–1937), σ. 236–257.
- Τσακάλου–Τζαναβάρη 2002: Τσακάλου–Τζαναβάρη Κ., *Πήλινα ειδώλια από τη Βέροια. Ταφικά σύνολα της ελληνιστικής εποχής*, Αθήνα 2002.
- Woodhead 1959: Woodhead A.G., *The Study of Greek Inscriptions*, Κέιμπριτζ 1959.